

Двете страни на Фрегевото схващане за съществуването (първа част)

Тодор Полименов, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ел. поща: tpolimenov@phls.uni-sofia.bg

Frege's Two-sided Conception of Existence (Part One)

Todor Polimenov, Sofia University „St. Kliment Ohridski“

e-mail: tpolimenov@phls.uni-sofia.bg

Abstract: *This paper's departure point is Dolf Rami's book *Existenz und Anzahl. Eine kritische Untersuchung von Freges Konzeption der Existenz* (Mentis, 2018). In his book, Rami builds upon an argument that Frege's notion of existence is hybrid in the sense that it combines two different concepts for existence. One of these is a first-level deflationary concept. It is a concept borrowed from the universalist paradigm prior to Kant, according to which being or existence is a universal concept: one that can be truthfully predicated of anything. The other concept is a second-level substantial concept. It is explicated in the conceptualist paradigm of the Frege-Russel-Quine tradition, according to which existence should be regarded a property of a concept and predicating it equals to stating that objects (or at least an object) fall under the concept in question. This paper calls into question Rami's argument that Frege attempts to combine these two different concepts, as well as his sub-argument that the first-level universal concept is more basic and Frege might have noticed this. As a first step, Frege's theory of second-level concepts is introduced. Then, the two concepts that Rami distinguishes between are discussed. This completes the first part of the article. In the second part, it would be demonstrated that what Rami refers to as a first-level universal concept, Frege treats within the framework of his presupposition theory of singular terms, and also that the connection between this theory and the notion of existence as second-level concept is not the one that Rami imagines it is.*

Keywords: *Frege, existence, second-level concepts, singular terms*

Резюме: *Изходна точка на статията е книгата на Dolf Rami *Existenz und Anzahl. Eine kritische Untersuchung von Freges Konzeption der Existenz* (Mentis, 2018). В нея Рами развива тезата, че концепцията на Фреге за съществуването е хибридна, защото съчетава две различни понятия за съществуване. Едното е едно дефлационно понятие от първа степен. То е познато от универсалистката парадигма преди Кант, според която битието или съществуването е универсално понятие: понятие, което може да се изкаже истинно за всичко. Другото е едно субстанциално понятие от втора степен. То е експлицирано в концептуалистката парадигма на традицията Фреге – Ръсел – Куайн, според които съществуването следва да се разглежда като свойство на понятия, чието приписване е еквивалентно на твърдението, че под съответното понятие попадат предмети (или попада поне един предмет). В статията се поставя под съмнение тезата на Рами, че Фреге се опитва да съчетае тези две различни понятия, както и подтезата му, че универсалното понятие от първа степен е по-основополагащо и Фреге може би е забелязал това. Най-напред се въвежда в теорията за понятията от втора степен. След това се обсъждат двете понятия, които Рами различава. Това е първата част на статията. Във втората ще бъде показано, че онова, което Рами нарича универсално понятие от първа степен, се третира от Фреге в рамките на неговата теория за пресупозициите за употребата на сингуларни термини, както и че връзката между тази теория и концепцията за съществуването като понятие от втора степен не е такава, каквато Рами си я представя.*

Ключови думи: *Фреге, съществуване, понятия от втора степен, сингуларни термини*

Man sagt wohl, Odysseus sei keine geschichtliche Person, und meint mit diesem widerspruchsvollen Ausdrucke, dass der Name „Odysseus“ nichts bezeichne, keine Bedeutung habe.

1. Въведение: понятия от първа и втора степен

Схващането за предицирането на ‘съществуване’ като приписване на специфично свойство от втора степен – т.е. на свойство на *понятия*, а не на *предмети* – се смята за един от най-забележителните приноси на Фреге към (философията на) логиката и философията (на езика). Нещо повече, то има преки последици както за преосмислянето на говоренето за съществуване в традиционната метафизика (като свойство на индивиди), така и изиграва ключова роля в съвременното обяснение на предикацията на числа (най-напред, от една страна, чрез идентифициране на утвърждаването на съществуване с отрицанието на числото 0, а по-нататък, от друга, чрез поставяне изобщо на предицирането на числа на същата логическа плоскост, на която се намират изразяването на всеобщност, изказването на съществуване и т.н. и която е, следователно, област от *чисто логически* операции – срв. Полименов 2018, гл. 20.4 и, особено, 20.5).

Самият Фреге, изглежда, е виждал в темата за съществуването една от непосредствените пресечни точки между логиката и философията и мястото, където логическият анализ доказва на дело ролята си на важен инструмент за решаване на философски проблеми. Най-малкото това е темата, която той неотклонно споменава, когато иска да даде пример за приложимостта на своята нова логическа теория в областта на философията (срв. Frege 1884, § 53; 1891/92, с. 111; особено 1911/13, с. 18; а също и Фреге 1891, с. 26, бел. 8). Според тази теория ‘съществуването’ е свойство на понятия, а не на предмети или индивиди, при което разликата между понятия и предмети е фундаментална: предметите са онтологически автономни единици (като ние се отнасяме езиково към тях парадигмално чрез *сингуларни термини*), докато понятията са онтологически несамостоятелни величини – те са онези неща, за които казваме, че под тях

попадат предмети, когато тези предмети притежават определени свойства (като в езика понятията се появяват парадигмално като значения на логически *предикати*). Тъй като според Фреге ‘съществуването’ може да се изказва смислено само за понятия, той го нарича понятие от втора степен – за разлика от свойствата на предметите, които образуват класа на понятията от първа степен. Фреге говори синонимно за свойства и понятия: „*A* има *свойството* да бъде *B*“ има същия смисъл като „*A* попада под *понятието* за *B*“ (срв. Фреге 1892b, с. 62). За да направим разлика обаче, *ние* можем да кажем, че понятието е логическа *репрезентация* на едно свойство. Във всеки случай свойствата на понятия са коренно различни от свойствата на предмети по същия начин, по който самите понятия са коренно различни от предметите, които попадат под тях. Ето защо би било категориална грешка (би било безсмислено), ако се опитваме да припишем ‘съществуване’ на предмети (индивиди).

Именно на фона на тази теория Фреге дава за пример онтологическото доказателство за съществуването на Бога, което, както той обръща внимание, допуска въпросната категориална грешка, като третира съществуването, което е свойство от втора степен, като едно от свойствата на Бога, т.е. като свойство от първа степен, защото за самия Бог, на свой ред, се приема, че е личност или индивидуалност, или поне се предполага, че не е понятие, т.е. нещо, което може да характеризира множество други неща. Концепцията за Бога като гола идея или понятие, разбира се, е възможна (и има цяла традиция в богословието, която упреква философите, че подменят Бога като живо същество с понятието за Бога), но, първо, не тази концепция лежи в основата на онтологическото доказателство за съществуването на Бога (чиято цел не е да се докаже, че едно понятие съществува), и, второ, дори при нея трябва да се прави разлика между *понятието за Бог*, от една страна, и предметите, от друга, които биха могли да попадат под него, както и съответно между свойствата на тези предмети и свойствата на самото понятие.

Някои от свойствата на предметите биха могли да бъдат, така да се каже, ‘признаци’ на съответното понятие. Нека дадем два прости примера: в изреченията „Бобърът е гризач“ и „Конят е четириног“ свойствата *гризач* и *четириног* не се изказват за понятията *бобър* и *кон*, защото едно понятие не би

могло да гризе или да има крака, а за предметите, които попадат под тях – в смисъла на „Ако един предмет попада под понятието *бобър*, то той ще попада и под понятието *гризач*“ и „Ако един предмет попада под понятието *кон*, то той ще попада и под понятието *четириног*“ или, по-просто, „Ако нещо е бобър, то то е гризач“ и „Ако нещо е кон, то то е четириног“. Фреге прави обаче разграничение между *признаците*, които образуват съдържанието на едно понятие, и *свойствата*, които биха могли да му бъдат присъщи. Първите, както видяхме, са логически презентации на определени свойства от първа степен, принадлежащи на предметите, които попадат под съответното понятие, докато вторите са логически презентации на свойства от втора степен, присъщи на самото това понятие, но не и на попадащите под него предмети.

Нека дадем и пример за свойство от втора степен. На понятието за апостол е присъщо свойството, че под него попадат точно 12 предмета, доколкото изречението „Апостолите са 12“ е истинно. Нито един от тези предмети обаче не би могъл да има свойството да бъде 12 – би било не истинно, а безсмислено да кажем „Ако Петър е апостол, то той е 12“, „Ако Павел е апостол, то той е 12“ и т.н. Обратно, изречението „Апостолите са хора“ изразява отношение на две понятия от първа степен: това за апостол и това за човек, така че, ако това изречение е истинно (ако трябва да сме по-точни: не просто истинно, а истинно с необходимост, за да имаме случай на дефиниторна зависимост), в него ще имаме отношението между едно понятие (понятието *апостол*) и един от признаците, с които го дефинираме (понятието *човек*). Ето защо от истината на изречението „Апостолите са хора“ следва истината на изреченията „Ако Петър е апостол, то той е човек“, „Ако Павел е апостол, то той е човек“ и т.н.

На пръв поглед, Фреге тръгва от Кантовото схващане, че ‘съществуването’ не е реален предикат. От семантична гледна точка действително има известни паралели между Фрегевото схващане и това на Кант (за съвременно звучащите аспекти в Кантовото схващане – въпреки неговата обвързаност с традиционната теория за копулата – срв. Тугендхат/Волф 1983, гл. 11). По същество обаче Кант – от перспективата на Фреге – също прави категориалната грешка на смесване на понятия от първа и втора степен, когато говори за ‘абсолютно полагане’ на субекта (= на обозначената от субектния израз битийна единица) в случая на

екзистенциална употреба на копулата. Такава употреба имаме напр. в изречението „Бог е“ (разбирано в смисъла на „Бог съществува“). Тук субектът Бог се полага според Кант абсолютно, т.е. безотносително – без отношение към някаква негова битийна определеност (която би следвало да се изрази от даден предикат). Обратно, в изречението „Бог е всемогъщ“, което представлява случай на атрибутивна употреба на копулата „е“ – наричана от Кант ‘относително полагане’, – субектът Бог се полага *по отношение на* изразяваното от предиката „всегомъщ“ свойство.

Идеята за ‘абсолютно полагане’ – както би казал Фреге – създава в крайна сметка впечатление, че макар и самото ‘съществуване’ да не е съдържателно свойство като останалите и съотв. да не определя един индивид в неговата особеност (посредством добавянето на отличителни характеристики), все пак и то може да бъде изказано смислено, а именно, за да се ‘положи’ въпросният субект или индивид безотносително, а това означава: за да му се припише свойството *просто* да съществува (в изречения с формата „той е“ или „той съществува“).

Кант, разбира се, не разполага с разграничението между понятия от първа и втора степен и, по-принципно, не съзира фундаменталността на разграничението между предмет и понятие. За него на практика всичко е ‘представа’ – било единична: наглед + понятие = предмет, било обща: представа, която се съдържа в други представи = понятие. Той представя нещата обаче така, сакаш е смислено да припишем съществуване на един индивид. Оттук следва, че би трябвало да бъде смислено (възможно) и да му го отречем (срв. Полименов 2008a и 2008b), а точно това е, както ще видим по-долу, онова, което създава проблеми, и е знак, че нещо в Кантовата теория не е наред. Напротив, Фреге изхожда от самото начало от въпроса за *смисъла* на приписването на съществуване и разграничава случаите, в които това е смислено (а именно при понятията), от онези, в които не е (а именно при предметите). По този начин той поставя предицирането на ‘съществуване’ на плоскостта на правене на генерализации и с това издига логическия анализ в крайна сметка на едно съвсем ново ниво (да не говорим, че тъкмо в този контекст той показва спомената вече тясна връзка между предицирането на съществуване и предицирането на числа, което открива нови светове за логиката и философията на математиката).

Всичко това намира своя синтактически израз в съвременната логическа нотация и, по-точно, в нормирането на квантора за съществуване като оператор, който е приложим върху предикати (отворени изречения), но не и върху сингуларни термини (собствени имена). Въпреки че Фреге не въвежда в своя понятиопис прост знак за въпросната операция, той разполага със съответната интерпретация и говори за ‘съществуване’ при знака за отрицание на всеобщността на отрицанието (с думи: „не всяко не“; с модерни символи: „ $\neg\forall\neg$ “; срв. Polimenov 2021). По-нататък Ръсел – както можем да кажем, ако оставим настрана някои детайли и се концентрираме върху основната идея – възприема схващането на Фреге за съществуването като нещо, за което се говори смислено по отношение на понятия (и истинно в случая на тяхната удовлетвореност, т.е. при екземплификация на представените от тях свойства), и го превръща в ‘общо място’ за съвременната логика и философия на езика, по което и неговите критици трябва да се ориентират.

2. Хибридността на Фрегевата концепция за съществуването?

Схващането на Фреге за ‘съществуването’ като понятие от втора степен е добре известно и отдавна е влязло в учебниците по логика и философия на езика, макар и, разбира се, невинаги в тази терминология. Понякога се говори за ‘предикати от втора степен’, понякога се казва, че думата „съществува“ не е ‘предикат’ в семантичен смисъл (въпреки че в естествения език, разбира се, се появява като граматически предикат), понякога просто се обръща внимание, че кванторът за съществуване, с който превеждаме думата „съществува“ в символния език на модерната логика, не може да се свързва със сингуларни термини, а само с предикати, и т.н.

На този фон беше изненадващо, когато през 2018 г. в престижното немско издателство *mentis* (специализирано за аналитична философия) се появи книга, която не само представя и изследва схващането на Фреге за съществуването, но и издига редица провокативни тези, простиращи се от твърдението, че Фреге работи с *две различни* понятия за съществуване, до твърдението, че от систематична гледна точка той не е прав, когато представя нещата така, сякаш коректното изказване на съществуване следва да се интерпретира като употреба на едно

понятие от втора степен. Става дума за книгата на Долф Рами *Existenz und Anzahl. Eine kritische Untersuchung von Freges Konzeption der Existenz* (*Съществуване и число. Едно критическо изследване на концепцията на Фреге за съществуването*, срв. Rami 2018).

Макар че книгата на Рами е представена като изследване върху Фреге, тя е по-скоро израз на систематичните търсения на своя автор, които вземат философията на Фреге преди всичко като отправна точка за прокарване на собствени разграничения и отстояване на собствени позиции. Нещо повече, по духа си тя е дълбоко нефрегеанска. Най-напред методът е нефрегеански. В книгата се наблюдават определени феномени в естествения език (и в крайна сметка в немския), след което се търси теория, която да ги интегрира в определена систематика. За Фреге обаче естественият език сам по себе си не би могъл да задава мащаба за прокарване на логически разграничения. Напротив, Фреге постоянно търси семантични критерии, чрез които да разграничи логическата от граматическата форма (като парадигмално се ориентира спрямо понятието за истина). Освен това, Рами е близък до аналитичната метафизика, добила популярност през последните 30-тина години, и се опитва да легитимира говоренето за възможни светове и, най-вече, за съществуването или несъществуването на *индивиди* в тези възможни светове. Това са дискурси, които са много далеч от Фреге. Не че при Фреге не могат да се намерят средства, с които да се обясни говоренето за въображаеми обекти (като литературни герои и под.), включително и това за тяхното актуално или фикционално *съществуване* или *несъществуване* (срв. за фикцията Полименов 2019), но тази тематика със сигурност не е била във фокуса на неговите теоретични интереси (за разлика, напр., от въпроса за начина, по който говорим за числа, за логически обекти и под.).

Въпреки че методът, рамката и някои от основните тези на Рами са нефрегеански, все пак книгата съдържа отделни анализи, които заслужават внимание заради яснотата и прецизността си. Тук няма да се спирам обаче на тях, а само ще скицирам ключовото разграничение на Рами, за да покажа защо то не предава позицията на Фреге коректно. Целта ми дори не е да коментирам самото

разграничение на Рами, а единствено да хвърля допълнителна светлина върху позицията на Фреге по въпроса за съществуването.

Правейки обзор на вторичната литература, Рами констатира една стандартна интерпретация, подобна на изложената по-горе, която се опира преди всичко на изследването на понятието за число в *Основите на аритметиката* (Frege 1884) и на изложението на формалната логика в *Основни закони на аритметиката* (Frege 1893). Срещу тази интерпретация той привлича един кратък ръкопис от архива на Фреге, а именно „Диалог с Пюниер за съществуването“ (Frege 1883), който според него съдържа позиции, които не се срещат другаде във Фрегевите съчинения и които подкопават стандартната интерпретация. Рами съзира в този ръкопис едно второ понятие на Фреге за съществуването. Това прави Фрегевата концепцията концепция ‘хибридна’ и ‘синтетична’: тя е хибридна, защото работи с две различни понятия за съществуване, и синтетична, защото се опитва да ги обедини (срв. резюмето книгата си в Rami 2019, с. 412).

2.1. Универсалистското понятие за съществуване

Става въпрос за следните две понятия: едното е ‘субстанциално понятие от втора степен’, което получава израз чрез словосъчетанието „es gibt ...“ („има ...“), другото ‘дефлационно понятие от първа степен’, което получава израз чрез думата „... existiert“ („... съществува“). Двете понятия принадлежат към две парадигми, които са били развити в историята на философията. Исторически първа е била парадигмата, която изхожда от дефлационното понятие. Тя е била застъпвана през Античността и Средновековието. Тя може да се нарече *универсалистка*, защото съгласно нея съществуването (или битието/бъденето) е универсално свойство: то е присъщо на всичко. За всяко нещо, което изобщо е ‘нещо’, може да се каже, че той ‘е’ (= че то ‘съществува’) в известен смисъл (а именно като това нещо, което е). Да бъдеш ‘нещо’ (каквото и да е ‘нещо’), означава да съществуваш по един или друг начин, като съответният начин на съществуване зависи от съответния вид ‘нещо’, за което става въпрос).

Ние наричаме това понятие за съществуване ‘дефлационно’, защото неговото приписване е неинформативно. Тъй като то може да се изкаже за всичко,

чрез неговото приписване не могат да се правят разграничения (чрез неговото приписване не разделяме предметите на такива, които притежават въпросното свойство, и такива, които не го притежават, защото просто *всички* предмети го притежават). И то е понятие от първа степен, защото е приложимо върху всичко, т.е. върху всички неща или *предмети*.

Разбира се, тук трябва да се прави разлика между това универсално понятие за съществуване и понятието за *конкретно* съществуване, което е негов частен случай, а именно – за съществуване в пространството и времето. Не само нещата, които съществуват в пространството и времето обаче, съществуват. В известен смисъл съществуват и абстрактните предмети като числата, множествата, понятията, пропозициите, които очевидно не се срещат в пространството и времето. В известен смисъл съществуват и обектите на фантазията и фикцията. Те не са абстрактни предмети, но не са и части от действителния свят. По-нататък *има* и неща, които съществуват само, така да се каже, в нашия вътрешен свят: нашите представи и чувства, нашите мисли и нагласи. Те също не се срещат във външния –пространствения – свят, но въпреки това са ‘нещо’ – нещо съществуващо: тях ги има по някакъв начин.

Според универсалисткото понятие за съществуването, следователно, за всички неща може да се каже в един или друг смисъл, че *са*. С други думи, понятието за съществуване не е ограничено до съществуването във физическия свят, а обхваща всичко: *всички предмети* – и обектите на математиката (и самата математическа теория като обект, както и нейните части – аксиоми, теореми, доказателства, закони), и обектите на логиката (и самата логическа теория като обект, както и нейните части – твърдения, разсъждения, заключения), и обектите на мисленето (онова, *за което* мислим, онова, *което* мислим, както и мисловните актовете като обекти), и обектите на въображението (онова, което си представяме или въобразяваме, както и актовете на въображението като обекти), и обектите на емоциите (онова, които ни радва, натъжава, прави щастливи и т.н., било то реално или въобразяемо, както и самите емоционални състояния като обекти), и обектите на сетивните усещания (болки, зрителни образи, слухови възприятия, вкусове, миризми), които съществуват, наистина, като преживявания в нашия феноменален опит, но не и като реалии от външния свят, както се вижда по това,

че другите нямат достъп до тях, и т.н. Има *различни начини* или *модуси* на съществуване, но всички те са начини или модуси *на съществуване*. Всичко, за което бихме могли да се ‘сетим’ и което бихме могли да превърнем в обект на нашето говорене, мислене или въображение, съществува най-малкото дотолкова, доколкото е *обект* на нашето говорене, мислене или въображение. Има неща, които, наистина, не съществуват в реалността, но няма неща, които са ‘неща’ и същевременно не съществуват вече по някакъв начин. Ако те са неща, ако те са някакъв вид ‘предмети’ или ‘обекти’, до които имаме достъп (ако не в реалността, то поне в езика, мисленето или въображението), те вече съществуват в най-общия смисъл на думата ‘съществуват’: те *са* неща (Един трудно решим от тази гледна точка въпрос е този за съществуването на невъзможните обекти като напр. кръглия квадрат: съществуват ли те редом с действителните и възможните предмети по някакъв – ‘противоречив’ – начин?)

2.2. Концептуалисткото понятие за съществуване

Другата парадигма е *концептуалистката*. Според Рами тя започва с Кант и намира своите основни представители – според обичайната интерпретация – в линията Фреге (който повлиява на) – Ръсел (който повлиява на) – Куайн (за първото влияние срв. Ръсел 1905, където, след като се запознава със съчиненията на Фреге, Ръсел се отказва от позицията, която дотогава е застъпвал, следвайки Майнонг – един отявлен представител на първата парадигма в края на XIX и началото на XX в.; за второто влияние срв. Куайн 1948). В случая на Фреге концептуалистката парадигма изхожда от въпроса за информативното предициране на съществуване. Ако понятието за съществуване се изчерпваше с универсалисткото понятие за съществуване – ако приписването на съществуване беше еквивалентно с изказването на предикатите „е нещо“ или „е предмет“, – то то щеше да бъде максимално безинтересно. Анализът на това понятие щеше да хвърли може би известна светлина върху начина на функциониране на езика или мисленето (в този смисъл ранният Витгенщайн говори за понятието за предмет в *Трактата* (Витгенщайн 1918, #4.126–4.12721) като за ‘формално понятие’, а Карнап – в синтактическия си период (срв. Карнап 1933/34, §§ 6 и 7; и 1934, § 3) – нарича предиката „е предмет“ привиден обектно-езиков предикат (= прикрит

метаезиков предикат, с който, следователно, не говорим за света, а за нашето говорене за света), но смисленото и информативно приписване на съществуване, с което правим разграничения и описания във всекидневната практика и в науката, щеше да остане необяснимо.

Тук има обаче още нещо. Фреге е забелязал, че употребата на универсалисткото понятие за съществуване води до противоречия. Или съществуването не би могло да се отрича по принцип, което, ако е така, поставя под съмнение статуса му на свойство, или би могло, но с цената на противоречия. Този пункт е забелязан и от Ръсел, който го развива в посоката на своята теория за определителните описания. Фреге, както ще видим, търси решение в друга посока (от една страна, защото разполага с разграничението между смисъл и референция, което Ръсел не приема, а, от друга, защото се опитва да държи сметка за прагматиката на сингуларните термини, като застъпва при тях една, както днес бихме я нарекли, ‘теория за пресупозициите’). Но и при Фреге, и при Ръсел съответните решения изхождат от проблема за *отрицателните екзистенциални изречения*, като и двамата правят опит да запазят един единен смисъл на приписването на съществуване, съответстващ на обичайното правене на твърдения за съществуване (за разлика от универсалисткото понятие, което налага въвеждането на нов начин на съществуване при всеки нов вид предмети и има употреба, както изглежда, само в рамките на традиционните метафизически теории).

Дейвид Пьърс предава много добре идеята на Фреге и Ръсел с помощта на понятията за ‘референциална тавтология’ и ‘референциално противоречие’ (срв. Pears 1963). Когато кажем „*a* съществува“, където „*a*“ е израз, с което се отнасяме (реферираме) към определен предмет, то това твърдение е в известен смисъл тавтологично, а именно дотолкова, доколкото употребата на израза „*a*“ предполага, че *има* предмет, към който се отнасяме с „*a*“, т.е. че предметът *a* съществува. В противен случай изразът „*a*“ би бил, така да се каже, референциално празен, а това означава: не разбирам (ако семантичната роля на израза „*a*“ се състои в това да обозначава или назовава един предмет и тази роля не е изпълнена, защото такъв предмет не съществува, то изразът „*a*“ ще бъде не само без референция, но и без значение, защото няма да има какво да схващаме,

когато разбираме израза; ако, обратно, разбираме „*a*“, въпреки че „*a*“ няма референция, то това е знак – както ще видим по-долу при схващането на Ръсел, – че „*a*“ не е референциален израз). Ето защо употребата на предиката „съществува“ не добавя нищо ново към онова, което вече се съдържа в употребата на израза „*a*“. Чрез употребата на предиката се изказва (по експлицитен начин) нещо, което вече е предпоставено (по имплицитен начин) в смислената и правомерна употребата на „*a*“. В този смисъл може да се каже, че тук имаме работа с едно ‘повторение’ или с една ‘тавтология’ – тавтология, която излиза на повърхността, когато експлицираме (= кажем) онова, което се съдържа в референциалната роля на израза „*a*“. Пейрс не нарича тази тавтология обаче просто ‘тавтология’, а използва характеристиката ‘референциална тавтология’, защото с „*a* съществува“ ние не казваме два пъти едно и също нещо в буквалния смисъл на думата, какъвто е случаят при обичайните тавтологии („Сократ е Сократ“, „Всички ергени са ергени“, „Ако слънцето е изгряло, то слънцето е изгряло“). Тавтологичността се получава тук от (експликацията на) референциалната тежест на „*a*“. (Изразите, които имат референциална функция, се наричат ‘сингуларни термини’; ние ги наричаме така, защото те служат за отнасяне към *единични* предмети; два от основните видове сингуларни термини са собствените имена, напр. „Стокхолм“, и определителните описания, напр. „столицата на Швеция“; не е задължително обаче техните референти да бъдат конкретни предмети, те биха могли да бъдат и абстрактни величини, напр. изразът „сборът на 2 и 3“ се отнася към числото 5, което не е конкретен, а абстрактен предмет; в случаи като този говорим за ‘абстрактни сингуларни термини’.)

Тази тавтология обаче не е най-голямата беда (тавтологиите, наистина, са неинформативни, но поне са някакъв граничен случай на истинни изречения). По-голям е проблемът при отрицателните екзистенциални изречения. Това е така, защото, ако кажем, обратно, „*a* не съществува“, ние образуваме в известен смисъл противоречие. Тъй като употребата на израза „*a*“, за да бъде „*a*“ смислен израз, отново предпоставя, че има предмет, към който се отнасяме с този израз, то твърдението, че предметът *a* не съществува, се свежда до твърдението, че *a* съществува (това се получава от употребата на „*a*“) и не съществува (това се казва чрез употребата на предиката), а именно: има, съществува нещо, към което се

отнасяме с израза „*a*“, и това нещо – както се казва чрез отрицанието на предиката „съществува“ – не съществува, следователно: *a* съществува и не съществува. Онова, което се предпоставя чрез употребата на сингуларния термин „*a*“, е точно това, което се отхвърля чрез употребата на предиката.

Фреге и Ръсел виждат изхода от тази ситуация в схващането, че при отрицателните изречения за съществуване ние имаме работа не с един предмет, за който отричаме свойството да съществува, а с едно понятие, за което изказваме свойството, че под него не попадат предмети – че броят на предметите, които попадат под него, е 0 (и това важи *mutatis mutandis*, разбира се, за утвърдителните изречения за съществуване). Когато кажем „Златната планина не съществува“, ние казваме, че под понятието *златна планина* не попада нито един предмет. Според Ръсел това е случаят дори при изречения, на чиито субектни места стоят собствени имена. Ако е смислено да кажем „Вулкан не съществува“ (по отношение на предполагаемата планета между Меркурий и Слънцето, с която астрономите от XIX век са обяснявали аномалиите в орбитата на Меркурий), то при собственото име „Вулкан“ имаме работа отново с едно понятие, макар че това не се вижда на повърхността на езика (фактът, че собствени имена могат да функционират не като референциални изрази, е според Ръсел просто едно от многото несъвършенства на естествения език). В случая имаме предвид: под понятието *Вулкан* (= под понятието *планета между Меркурий и Слънцето*) не попада нито един предмет (или: това понятие има свойството, че под него не попада нито един предмет). След като това важи в отрицателния случай, то трябва да бъде така, както споменахме, и в положителния, т.е. при утвърдителните екзистенциални изречения. Ако те са смислени, то въпреки обстоятелството, че в естествения език на субектното място може да стои сингуларен термин, ние имаме работа с приписване на съществуване по отношение на едно понятие.

Ръсел е по-краен в това отношение от Фреге. Той смята, че повечето *собствени имена* в естествения език всъщност не са субектни изрази в логическия смисъл на думата (в нашата терминология: сингуларни термини), а – най-напред – съкратени или скрити определителни описания, които – на свой ред – според него също не са логически субекти (защото при тях именно е възможно разбиране също и в случаите на липса на референция). Затова *определителните описания*

следва да се анализират според Ръсел така, че изреченията, в които те се появяват, да бъдат трансформирани в изречения, състоящи се единствено от предикати (генерални термини) и логически частици (това е възможно на базата на синтактичния строеж на определителните описания: те са съставени от един – евентуално комплексен – генерален термин + определителен член в единствено число, напр. „златната планина“ от „златна планина“ + „та“). Ако изреченията, които получаваме след трансформацията, казват същото (имат същия смисъл) като тези, от които анализът тръгва и чиито *граматически* субекти са определителните описания, то това доказва, че определителните описания не са сингуларни термини, защото сингуларните термини, както се вижда в следствие на трансформацията, не са съществени за онова, което се казва с тях в случая – то може да се каже без остатък очевидно и чрез изречения без сингуларни термини, т.е. без отнасяне към определени индивидуални предмети.

Нека дадем пример за анализа на Ръсел. Изречение (1) „Омир е съществувал“, където „Омир“ е собствено име, следва – защото (1) е смислено и информативно, а това не би било възможно, ако собственото име „Омир“ беше сингуларен термин, – да се интерпретира като (2) „Авторът на *Илиада* и *Одисея* е съществувал“, където „авторът на *Илиада* и *Одисея*“ е определително описание, а (2), на свой ред, следва да се трансформира в синонимното (3) „Имало е едно и само едно нещо, което е написало *Илиада* и *Одисея* [= е било автор на *Илиада* и *Одисея*]“. Докато преходът от (1) към (2) е въпрос за интерпретация, т.е. ние трябва да дадем допълнителна информация, като отговорим на въпроса „Кой е Омир?“ така, сакаш той е зададен от някого, който не разбира името „Омир“, то преходът от (2) към (3) се получава на основата на чисто механична процедура на елиминиране на определителния член чрез логическия израз „има(ло е) едно и само едно нещо, което“ (това показва, че определителният член е особен вид логически оператор, който може да бъде дефиниран чрез други по-първични логически оператори; затова логическите нотации на Фреге и Ръсел въвеждат специални символи като съответствия на определителния член от естествените езици – или на тези от тях, които разполагат с такова изразно средство).

Въпреки че за разлика от Ръсел, според когото „Омир“ и „авторът на *Илиада* и *Одисея*“ следва да се елиминират по същия начин и от изречения като

„Омир е бил сляп“ и съотв. „Авторът на *Илиада* и *Одисея* е бил сляп“, в които се извършва обичайна предикация, а не специално на изказване на съществуване, в тези случаи Фреге изрично държи на запазването на статуса на собствените имена и определителните описания като сингуларни термини, той също би интерпретирал съдържанието на изречение (2) като изказване за едно понятие: под понятието *автор на 'Илиада' и 'Одисея'* попада точно един предмет (каква е неговата интерпретация на екзистенциални изречения със собствено име на субектното място, т.е. изречения като (1), ще видим по-долу). Изречение (2) би било неистинно в два случая: (i) ако няма такъв предмет и (ii) ако има повече от един. Напр. ако в духа на този анализ схващаме изречение (p) „авторът на *Principia Mathematica* съществува“ така, че с (p) се казва, че под понятието *автор на 'Principia Mathematica'* попада точно един предмет, то (p) няма да е истинно, защото, макар че под това понятие попада поне един предмет (условие (i) е изпълнено), под него не попада само един, а два предмета: Ръсел и Уайтхед (условие (ii) не е изпълнено).

Както се вижда, концептуалистката парадигма приема, че понятието за съществуване се изказва по отношение на понятия. Затова нейното понятие за съществуване е едно понятие от втора степен. Под някои понятия попадат предмети, т.е. *съществува* нещо, което попада под тях, докато под други не попада нищо, т.е. *не съществува* такова нещо, което попада под тях. Приписването на съществуване служи за разграничаване на тези два случая. Чрез него биват класифицирани *понятия*. И това е информативно. Рами държи сметка за тази информативност, като нарича понятието за съществуване от втора степен ‘субстанциално’ – в противоположност на понятието от първа степен, което, както вече споменахме, според него е ‘дефлационно’.

2.3. Диалогът с Пюйер за съществуването

Изненадата от схващането Рами се засилва още повече с неговата теза, че първичното понятие за съществуване е универсалното от първа, а не субстанциалното от втора степен, и че Фреге е забелязал това. За да кажем, че под едно понятие попадат предмети, ние трябва преди това да наречем нещо ‘предмет’, а наречем ли нещо ‘предмет’, ние вече използваме универсалното

понятие от първа степен, защото да кажем, че 'X е предмет', е същото като да кажем, че 'X съществува' или 'X е' в универсалния смисъл на думата. Така говоренето за 'попадане на предмети под понятия' имплицира в категорията 'предмет' универсалното понятие за съществуване. 'Под понятието *P* попада поне един предмет' означава 'под понятието *P* попада нещо, което съществува' или 'под понятието *P* попада нещо съществуващо'. Така според Рами Фрегевата или Фреге-Ръселовата интерпретация на „има *P*-та“ или „има неща, които са *P*“ като 'под понятието *P* подадат предмети' елиминира само привидно универсалисткото понятие за съществуване. Напротив, макар и прикрито, то лежи в основата на концептуалисткото схващане.

Ние бихме могли дори да подкрепим тезата на Рами, като приведем цитати от съчиненията на Фреге, където той експлицитно казва, че първично съществуващите неща са предметите и че свойствата или понятията съществуват най-напред само дотолкова, доколкото има предмети, които ги екземплифицират или удовлетворяват (срв. Frege 1980/81, с. 19; и 1903, с. 372). Едва по-нататък – на базата на така екземплифицирани свойства и съответните понятия – ние можем да образуваме чрез дефиниции или абстракции по-нататъшни понятия, под които повече не попада нищо, както и да разглеждаме изходните свойства и понятия независимо от предметите, чрез които сме се запознали с тях. Това би съответствало както на традиционното Аристотелово схващане, така и на всекидневната интуиция, че първично съществуващите неща са индивидуалните предмети (наречени от Аристотел 'първи субстанции') и че за всички останали неща следва да се каже, че съществуват само дотолкова, доколкото се намират в определени отношения към тях (а именно – в терминологията на Аристотел – доколкото те са техни съществени черти (видове, родове) и 'претърпявания' (качества, количества, отношения, места, моменти, действия, въздействия, състояния, притежания и под.)). Нещата обаче не са толкова прости.

Интерпретацията на Рами може да се критикува от различни гледни точки. Най-напред не е съвсем ясен статутът на ръкописа, на който той се позовава и в който Фреге обсъжда изречения от вида на „Лео Заксе съществува“ или „Лео Заксе е“ (където „Лео Заксе“ е собственото име на един човек, когото Фреге, а вероятно и Пюниер – както изследователите на Фреге са установили – е

познавал). Ръкописът представлява в половината си диалог между Фреге и Пюниер (*1850 †1885) – един протестантски богослов, който е бил колега на Фреге в Университета в Йена, – и този диалог най-вероятно действително се е състоял. Както изглежда, първата част на ръкописа е просто протоколът (на част) от диалога. Втората част е изложение на разсъждения на Фреге, които изхождат от темите на диалога и отчасти ги повтарят. Контекстът на диалога не е известен. Както изглежда, липсват началото и краят.

На този фон не е съвсем ясно дали Фреге прави определени твърдения, за да представи собствената си позиция, или ги прави, за да проиграе аргументите на Пюниер с намерение да ги отхвърли по-нататък. Освен това, особено първата част на текста е силно фрагментирана. На много места, както е характерно по-скоро за устна дискусия, липсва последователност. В редица случаи се прескача от въпрос на въпрос, докато в други се правят почти дословни повторения. По-нататък прави впечатление, че Фреге си служи на ключови места с традиционна терминология, която не е в състояние да предаде точно неговите разграничения. Най-вероятно той прави това единствено, за да успее да намери общ език с Пюниер – някаква обща приемлива основа, на която да стъпи и от която да се отгласне по-нататък по посока на собствените си разграничения.

Тъкмо такъв е, както изглежда, и случаят с употребата на универсалното понятие за съществуване в изречения като „Лео Заксе съществува“. Именно традиционната представа за ‘екзистенциално съждение’ се ограничава до съждения с формата „*S* е“ или „*S* съществува“, където „*S*“ е някакъв субектен израз и където предикатът „е“ или „съществува“ изразява според Рами въпросното универсално понятие. Напротив, Фреге е този, който, следвайки някои подготвителни разсъждения на Хербарт, променя традиционния начин на говорене с тезата си, че първичната форма на твърденията за съществуване не е „*S* съществува“, а „*Има P*-та“ („*Има* неща, които са *P*“), където „*P*“ е предикат (израз на понятие), а думата „има“ – логически оператор от втора степен (израз на понятие от втора степен).

Във втората част на статията няма да става въпрос повече за това как следва да четем ръкописа „Диалог с Пюниер за съществуването“, а за това дали

при Фреге имаме работа действително с две различни понятия за съществуване и, следователно, с една 'хибридна' концепция.

(следва продължение)

Цитирана литература

- Витгенщайн, Л., 1918. *Логико-философски трактат*, в: Т. Полименов / А. Бешкова / Б. Моллов / Е. Латинов, (съст.), 2003. *Философия на логиката. Ранна аналитична философия: Готлоб Фреге, Бъртранд Ръсел, Джордж Е. Мур, Лудвиг Витгенщайн*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 69–83.
- Карнап, Р., 1933/34. „За характера на философските проблеми“, в: Т. Полименов / Е. Латинов / А. Бешкова / Б. Моллов (съст.), 2008. *Философия на логиката II. Рудолф Карнап, У. В. Куайн, Питър Стросън, Пол Грайс, Джон Р. Сърл, Кийт Донелан, Доналд Дейвидсън, Сол Крипке, Хилъри Пътнъм*. София: Изток-Запад, с. 31–43.
- , 1934. „Задачата на логиката на науката“, в: Т. Полименов / Е. Латинов / А. Бешкова / Б. Моллов (съст.), 2008. *Философия на логиката II. Рудолф Карнап, У. В. Куайн, Питър Стросън, Пол Грайс, Джон Р. Сърл, Кийт Донелан, Доналд Дейвидсън, Сол Крипке, Хилъри Пътнъм*. София: Изток-Запад, с. 44–71.
- Куайн, У. В., 1948. „За това, което го има“, в: Т. Полименов / Е. Латинов / А. Бешкова / Б. Моллов (съст.), 2008. *Философия на логиката II. Рудолф Карнап, У. В. Куайн, Питър Стросън, Пол Грайс, Джон Р. Сърл, Кийт Донелан, Доналд Дейвидсън, Сол Крипке, Хилъри Пътнъм*. София: Изток-Запад, с. 72–87.
- Полименов, Т., 2008а. „Принципът на Витгенщайн за биполярността на смисленото изречение и въпросът за неговия Фрегеански произход (първа част)“, в: сп. *Философия* 3-4 (2008), с. 64–71.
- , 2008б. „Принципът на Витгенщайн за биполярността на смисленото изречение и въпросът за неговия Фрегеански произход (втора част)“, в: сп. *Философия* 5-6 (2008), с. 54–63.
- , 2018. *Истина и смисъл. Категории на логическия анализ на езика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- , 2019. „Фикционалната реч между смисъла и истината“, в: Каприев, Г. (съст.): *Sine arte scientia nihil est. Изследвания в чест на проф. д.ф.н. Олег Георгиев*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 108–138.

- Ръсел, Б., 1905. „За обозначаването“, в: Т. Полименов / А. Бешкова / Б. Моллов / Е. Латинов, (съст.), 2003. *Философия на логиката. Ранна аналитична философия: Готлоб Фреге, Бърtrand Ръсел, Джордж Е. Мур, Лудвиг Витгенщайн*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 69–83.
- Тугендхат, Е. / Волф, У., 1983. *Логико-семантическа пропедевтика*. Прев. Т. Полименов. София: Изток-Запад, в подг. за печат.
- Фреге, Г., 1891. „Функция и понятие“, в: Т. Полименов / А. Бешкова / Б. Моллов / Е. Латинов, (съст.), 2003. *Философия на логиката. Ранна аналитична философия: Готлоб Фреге, Бърtrand Ръсел, Джордж Е. Мур, Лудвиг Витгенщайн*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 9–29.
- , 1892а. „Върху смисъла и значението“, в: Т. Полименов / А. Бешкова / Б. Моллов / Е. Латинов (съст.), 2003. *Философия на логиката. Ранна аналитична философия: Готлоб Фреге, Бърtrand Ръсел, Джордж Е. Мур, Лудвиг Витгенщайн*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 30–52.
- , 1892б. „Върху понятието и предмета“, в: Т. Полименов / А. Бешкова / Б. Моллов / Е. Латинов (съст.), 2003. *Философия на логиката. Ранна аналитична философия: Готлоб Фреге, Бърtrand Ръсел, Джордж Е. Мур, Лудвиг Витгенщайн*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 53–67.

*

- Frege, G., 1880/81. „Booles rechnende Logik und die Begriffsschrift“, в: G. Frege. *Nachgelassene Schriften*. Hg. v. F. Kambartel u.a. Hamburg: Meiner, ²1983, с. 9–52.
- , 1883. „[Dialog mit Pünjer über Existenz]“, в: G. Frege. *Nachgelassene Schriften*. Hg. v. F. Kambartel u.a. Hamburg: Meiner, ²1983, с. 60–75.
- , 1884. *Die Grundlagen der Arithmetik*. Breslau: Verlang von Wilhelm Koebner.
- , 1891/92. „Über den Begriff der Zahl. [2. Eine kritische Auseinandersetzung mit Kerry]“, в: G. Frege. *Nachgelassene Schriften*. Hg. v. F. Kambartel u.a. Hamburg: Meiner, ²1983, с. 96–127.
- , 1893. *Grundgesetze der Arithmetik. Begriffsschriftlich abgeleitet*. Bd. I. Jena: Verlag von Hermann Pohle.
- , 1903. „Über die Grundlagen der Geometrie. II“, в: *Jahresbericht der deutschen Mathematiker-Vereinigung* 12 (1903), с. 368–375.
- , 1911/13. „Vorlesungen über Begriffsschrift“, в: *History and Philosophy of Logic* 17 (1996), ed. by G. Gabriel, с. 1–48.
- Pears, D., 1963. „Is Existence a Predicate?“, в: P. F. Strawson (ed.), 1967. *Philosophical Logic*. Oxford: Oxford University Press, с. 97–102.

- Polimenov, T., 2021. „Freges begriffsschriftlicher Existenz Ausdruck“, в: И. Колев (съст.). *Битие и присъствие*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (под печат).
- Rami, D., 2018. *Existenz und Anzahl. Eine kritische Untersuchung von Freges Konzeption der Existenz*. Paderborn: mentis.
- , 2019. „Précis zu *Existenz und Anzahl*“, в: *Zeitschrift für philosophische Forschung* 73 (3/2019), с. 411–417.